

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КАСЬЯНОВА СВІТЛАНА ПЕТРІВНА

ПРИНЦИПИ І ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОГО ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ
ЛЮДИНИ В КІНОПОВІСТЯХ "ЗВЕНИГОРА", "АРСЕНАЛ", "ЗЕМЛЯ",
"ПОВІСТЬ ПОЛУМ'ЯНИХ ЛІТ", "УКРАЇНА В ОГНІ" О.ДОВЖЕНКА

Спеціальність 10.01.01 українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1995

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

Дисертація в рукописі

00509893 (Y)

Роботу виконано на кафедрі історії української літератури
Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Кононенко Петро Петрович

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Ковальчук Олександр Герасимович
кандидат філологічних наук, професор
Барабаш Світлана Григорівна

Провідна установа - Львівський університет ім. І. Франка

Захист відбудеться " 11 " січня 1996 р. о 12.00. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д.01.01.27 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою : 25201, м. Київ , бул. Шевченка,14.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано " 8 " листопада 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради,

д.ф.н. Грицик Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Посилена увага до проблеми розвитку системи естетичних і морально-етичних цінностей української культури відображає, по-перше, могутність творчого потенціалу народу, і, по-друге, незаперечну цінність надбання нації для світової культури. Реальність такого підходу є складовою частиною процесу подолання регіональної обмеженості недалекого минулого, звільнення від деформованого ідеологією тоталітарної епохи розуміння національної культури, народу, людини. Тому в літературознавстві відкриття невідомих імен ХХ ст. динамічно пов'язане з потребою нового осмислення творчості тих письменників, яких визнано класиками в Україні та за її межами. До таких митців належить і О.Довженко.

В українському і зарубіжному літературознавстві та мистецтвознавстві творчість О.Довженка привертала увагу критики. Дослідження Ю.Барабаша "Чисте золото правди" (К., 1962), "Некоторые вопросы поэтики и эстетики" (М., 1968) присвячені питанням поетики, використанню народно-поетичних елементів; П.Кононенка "Село в українській літературі" (К., 1984), "У пошуках суті" (К., 1981) - аспектам художнього відображення дійсності, характерові художнього синтезу, ролі спадщини митця в історико-літературному процесі, бо "... кожен образ в Довженка - не тільки яскравий індивідуальний характер, неповторна доля, а й одна із граней великої цілісності - народу: його характеру й долі."¹ У працях І.Пільгука "У пошуках художньої правди" (К., 1989), В.Костенка "Довженківські обрії" (К., 1964), Л.Новиченка "Не ілюстрація - відкриття!" (К., 1967), Семенчука І. Р. "Життєпис Олександра

1. Кононенко П.П. Українська література: Проблеми розвитку. - К.: Либідь, 1994. - С. 311.

Довженка" (К., 1991) досліджуються особливості індивідуального стилю, своєрідність Довженкового підходу до вирішення естетичної проблеми прекрасного; Жоржа Садуля "Всеобщая история кино." : В 8 т. - Т.4 (М.,1982), "Довженко і світ. Творчість О.Довженка в контексті світової культури. Статті, есе, рецензії, спогади, доповіді, відгуки, листи, телеграми." (К.,1984) розкривається значення творчості для світового кінематографу.

Разом з тим вульгарно-соціологічне трактування загально-людських цінностей, неповторності кожної людської особистості, ідеологічна настанова тоталітаризму - творити образ безликого гвинтика і оспівувати непохитну правоту епохи більшовизму - привели до звинувачення О.Довженка в біологізмі та націоналізмі¹, заборони творити на Україні.

Отже, необхідне сучасне - наукове прочитання спадщини митця.

Жанрово-стильове багатство творчості О.Довженка вміщує кінофільми, кіноповісті, оповідання, статті, щоденник, записні книжки. Визначаючи головною темою сучасну, а в ній - образ "простої ... людини"², письменник не тільки відобразив складність суспільно-політичних процесів, а й, звернувшись до однієї з найскладніших проблем - зображення людини, створив художню картину людського світосприйняття і світорозуміння першої половини ХХ ст. Під таким кутом зору кіноповісті митця не були предметом окремого аналізу дослідників. Зокрема, в аспекті: концепція людини в О.Довженка, а в зв'язку з цим проблема життєвої і художньої правди, правди і краси, принципи розуміння і відображення об'єктивного світу.

1. Демьян Бедный. Философы. // Известия. - 1930. - IV; Дубровский М. Двадцатый год советского кино. // Искусство кино. - 1940. - № 1-2 - С.3-45.

2. Довженко О. Твори: В 4 т. - Т.1. - К.: Дніпро, 1983. - С. 34.

В літературознавстві відображення соціальної, історичної, моральної, біологічної, духовної, суспільної суті людини в літературі ХХ ст. та осмислення ціннісних орієнтацій людини, її ідеалів перебували у сфері зацікавлень дослідників, і в цьому напрямі працювали М.Жулинський "Людина як міра часу: Концепція людини і проблема характеру в сучасній радянській літературі" (К.,1979), "Человек в литературе: Общественные ценности и проблема художественного характера" (К.,1983), В.Щербина "Наш современник. Концепция человека в литературе XX столетия" (М.,1964), Л.Колобаєва "Концепция личности в русской литературе рубежа XIX-XX в.в." (М.,1980), Н.Федюкова "Концепция человека в русской литературе начала XX века" (Минск,1982). Ці роботи базувалися на методології соціалістичного реалізму з його принципами партійності, класовості. Конкретно-історична корекція понять, що формують концепцію людини, простежується у працях П.Кононенка - окрім названих - "Новаторство і традиції української радянської прози" (К.,1980), "Українська література: проблеми розвитку" (К.,1994), М.Голубкова "Утраченные альтернативы. Формирование монистической концепции советской литературы. 20-30 - е годы"(М.,1982). Дослідження саме художнього арсеналу, за допомогою якого твориться образ людини в кіноповістях О.Довженка, залишилось поза спеціальною увагою.

Отже, предметом дослідження в реферованій роботі обрано кіноповісті "Звенигора", "Арсенал", "Земля", "Повість полум'яних літ", "Україна в огні" О.Довженка.

А об'єктом аналізу стали принципи і засоби, за допомогою яких О.Довженко творить художню концепцію людини в названих кіноповістях.

Основна мета дисертації полягає в тому, щоб у комплексі дослідити особливості Довженкового підходу до зображення людини,

простежити зміни в системі естетичних поглядів митця в названих кіноповістях, які відображають динаміку життя суспільства, а в ньому - людини першої половини ХХ ст.

Поставлена мета зумовлює розв'язання таких завдань:

- а) з'ясувати роль концепції людини у визначенні письменником комплексу художніх засобів, які розкривають внутрішній світ героїв у кіноповістях;
- б) розкрити Довженків метод зображення героїв у кожній з кіноповістей як процес творення концепції людини;
- в) простежити зміни у використанні виражальних засобів від "Звенигори" до "Повісті полум'яних літ";
- г) дослідити взаємозв'язок між розвитком сюжетно-композиційної лінії і системою поглядів на світ кожного з головних героїв кіноповістей;
- д) висвітлити зв'язок між Довженковим художнім зображенням людини і змінами у ставленні суспільства до людини;
- е) показати джерельно-культурну основу системи поглядів письменника на людину;
- є) розкрити процес творення системи естетичних цінностей у "Звенигорі" як ознаки формування людини нового часу у 20-х р.р. ХХ ст.;
- ж) проаналізувати зображення О.Довженком формування соціальної та національної свідомості в "Арсеналі";
- з) розкрити зображення в "Землі" впливу соціальних процесів 30-х років ХХ ст. на природно-національне середовище людини;
- и) дослідити відображення взаємодії індивідуального сприйняття і загальнолюдського досвіду в "Повісті полум'яних літ" і "Україні в огні";

Відповідно до мети і визначених завдань методологічною основою дослідження є історико-літературний підхід. Необхідним було також використання порівняльно-історичного методу, системного аналізу в поєднанні з конкретним текстовим, а почасти і структурним аналізом.

Дисертант спирається на праці вітчизняних і зарубіжних дослідників (М.Бахтін, Г.Гейнґ, С.Бочаров, П.Кононенко), що присвячені питанням дослідження принципів естетичного освоєння світу письменниками.

Наукова новизна реферованої дисертації полягає в тому, що це перша в українському літературознавстві спроба системного дослідження кіноповістей О.Довженка з акцентованою увагою до естетичного осмислення людини митцем.

Теоретичне значення дисертації полягає в доповненні наукових засад літературознавства щодо оцінки й аналізу системи естетичних поглядів письменника на людину, а відтак, і теоретичного осмислення концептуальних закономірностей розвитку української літератури. Зокрема - через призму зіставлення настанов естетики соцреалізму і принципів наукового системного аналізу.

Практична цінність реферованої роботи визначається:
 а) можливістю використання дослідженого матеріалу в курсі викладання історії української літератури та українознавства у вузі,
 б) результати дослідження можуть бути основним матеріалом спецкурсів та спецсеминарів, присвячених творчості О.Довженка,
 в) також як реальна допомога в роботі учителя та методиста.

Апробація дослідження. Основні положення реферованої дисертації було відображено в опублікованих статтях і тезах наукових конференцій. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри історії української літератури Київського університету. Дисертантка виступала з доповідями на всеукраїнських і університетських конференціях.

На захист виносяться положення про:

- своєрідність розкриття О.Довженком внутрішнього світу людини в кіноповістях як форми творення мистецької картини об'єктивної дійсності;

- відтворення в кіноповістях О.Довженка культурно-естетичних

традицій і осмислення змін у суспільстві, що визначає формування системи естетичних та морально-етичних цінностей людини в першій половині ХХ ст.;

- авторську художню концепцію людини як результат відображення О.Довженком змін у людському світорозумінні першої половини ХХ ст.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою, визначеними завданнями і складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У "*Вступі*" обґрунтовується вибір та актуальність теми, формулюються мета, основні завдання і методи дослідження, визначається наукова новизна, теоретичне та практичне значення результатів дисертації.

У *першому розділі* - "Розкриття О.Довженком процесу формування людини нового часу у 20-х р.р. ХХ ст. (естетичний аспект зображення людини в "Звенигорі" та "Арсеналі")" - висвітлюється процес оформлення естетичних поглядів митця, досліджується осмислення проблеми творення естетичних цінностей у 20-ті роки ХХ століття. Не тільки причини індивідуального характеру, а й зміна ціннісних орієнтацій у суспільстві, що відбулася в Україні, бурхливий розвиток модернізму в мистецтві, зробили для О.Довженка актуальною проблему мистецького пізнання життя і розкриття його в літературі.

Створюючи складну поєднанням цікавих тропів "Звенигору", О.Довженко звертає увагу на важливу частину світорозуміння людини - проблему розуміння сенсу життя. З цією метою письменник зображує три часові зрізи в історії України: період Київської Русі, визвольну війну українського народу ХVІІ ст., початок ХХ ст., в кожному з яких події

розвиваються навколо скарбу, захищеного в давні часи, і творить символ скарбу, в який кожен з персонажів вкладає своє значення.

У цьому розділі реферованої дисертації всебічно проаналізовано образну систему "Звенигори", що дозволило визначити особливості Довженкового вирішення поставленої у творі проблеми.

На рівні розвитку сюжету наскрізним персонажем і учасником подій стає дід. Він розповідає легенду, наче очевидець, він є її хранителем, і він же прагне донести суть легенди до свого онука - Тимоша. Два інші головні персонажі - Тиміш та Оксана стають частиною легенди без усвідомленої причетності до неї. Будуючи кожен з образів на рівні символу і разом з тим здатністю до перетворення, автор творить хронотоп цілого твору відповідно до хронотопу кожного героя. Кожен з персонажів йде власним шляхом пошуку скарбу, а загалом - у задуму митця - відтворює один з напрямів вирішення проблеми ставлення до культурно-естетичних цінностей народу.

На підставі текстового аналізу дисертант визначає Довженкові акценти розуміння скарбу персонажами. Зокрема, письменник не просто використовує фольклорний прийом, коли зло набуває різних форм існування в часі, а підкреслює філософський зміст проблеми. За словами діда про скарби Звенигори стоїть прагнення донести до онука, який живе на початку ХХ ст., і інший смисл легенди: Оксана заплатила власним життям за свободу народу, тобто, скарбом є людське життя, цінність якого співмірна з життям нації. Чернець перетворюється на генерала, а генерал схожий на вождя завойовників, бо в основі цього перетворення лежить прагнення заволодіти коштовностями - для цих персонажів глибинність легенди залишається незбагненою, тому в момент усвідомлення неможливості скористатися зі скарбів зникає з прокляттям вождь, зупиняється перед руїнами мосту генерал, втікає перед вогненним змієм - паровозом чернець.

На загальнофілософському рівні письменник відображає боротьбу добра і зла, але питання конкретизується реаліями початку ХХ ст. - першою світовою війною, змінами, які принесли революції. У цьому плані дисертант звертає увагу на відображення О.Довженком різниці ставлення до символу скарбу діда, Тимоша і Оксани. Дослідження розвитку образів дає підстави стверджувати, що саме сюди переноситься основний акцент мистецького осмислення проблеми: неприйняття дідом натиску нової епохи, настання якої він прагне зупинити ціною власного життя, і нерозуміння Тимошем та Оксаною всього глибинного смислу легенди - міст збудовано як символічний міст у майбутнє, а скрині з коштовностями, які везуть паровозом Тиміш та Оксана, стають платформами з вугіллям. Отже, безперервність життя вимагає осмислення цінностей, які людина шляхом аналізу досвіду попередніх поколінь мусить взяти за основу творення нового життя. Для О.Довженка цей процес передбачає розуміння добра і зла, цінностей духовних, відчуття історико-культурної традиції народу, прагнення осягнути сенс людського життя. Тиміш та Оксана цілком належать новій епосі, на них шкіряні куртки, вони впевнені, що скарби - в майбутньому, але митець залишає цих персонажів перед відкритою проблемою правоти вирішення питання сенсу людського життя у філософському плані.

Своєрідність Довженкового підходу до зображення ціннісних орієнтацій людини у 20-х р.р. ХХ ст. втілено в "Арсеналі". Глибокий аналіз сюжетно-композиційної будови й образної системи, зокрема, розвитку образу головного героя - Тимоша, дали підстави дисертанту визначити ознаки розширення письменницького розуміння людини.

На думку автора дисертації, прагнення О.Довженка обмежитися показом класової боротьби в Україні вмістило відображення важливих процесів у житті українського народу і формування цінностей людини

нового часу. Лютнева революція 1917 року проголосила можливість розвитку для всіх націй Росії, але жовтневий переворот зробив актуальною і складною проблемою її реалізацію.

У реферованій роботі звертається увага на художнє відображення подій, а на рівні творення образної системи - розкриття Довженкової системи поглядів на людину. Концентруючи увагу на розвитку головного героя - Тимоша, митець від самого початку твору об'єднує два рівні зображення: формування індивідуального досвіду Тимоша і творення образу українського пролетарія, збагаченого аналізом першої світової війни, соціальних революцій 20-х років ХХ ст.

Процес текстуального аналізу дає підстави стверджувати, що в "Арсеналі" письменник ставить дві принципові проблеми: 1) розуміння людиною своєї суті на соціальному рівні, як необхідність оцінки цілого комплексу питань, пов'язаних із соціальними змінами, і 2) утвердження своєї позиції в тих подіях. Митець розкриває досягнення головним героєм масштабності змін у світі, з цією метою на початку твору даються картини на підтвердження абсурдності першої світової війни і зображення розрухи всередині країни, - саме ті ознаки, які виділяють людину як вид у світі природи: *homo sapiens* із здатністю мислити і *homo faber* з функціями руки, потрапляють у поле війни та соціальних змін.

З початку "Арсеналу" письменник звертає увагу на творення елементів первісного порядку світосприйняття людини - осмислення Тимошем нових реалій навколишнього світу. Поєднанням епізодів, де цар записує в щоденнику, що вбив ворону, а на сухому грудді лежить селянка, не маючи сил підвестися, і однорукий солдат б'є коня, а доведена до відчаю жінка б'є дітей, О. Довженко відображає складність соціальних змін та необхідність їх оцінки. І як підтвердження актуальності цього питання звертається кінь до господаря: "Не туди б'єш, Іване", а

німецький солдат замислюється - хто він і в ім'я чого вбивав. Отже, людина мусить усвідомити : чи вона здатна осмислювати події, а відтак бути їх свідомим учасником, - чи вона перетворюється на гумус історії, а тому повинна миритися з накиданням руйнівних ідей, стаючи їх виконавцем.

Масштабність постановки питання суті соціальних змін О.Довженко підкреслює в епізоді протистояння Тимоша і гайдамацького офіцера. Письменник окреслює три варіанти існування права: від імені групи (солдат), ім'ям народу (гайдамацький офіцер ім'ям Української народної республіки наказує здати зброю), від свого імені (Тиміш прагне з'ясувати - хто виступає від імені народу). Ознака глибокої диференціації всередині такого соціального явища, як народ, відображає необхідність оцінки людиною подій і вироблення власної позиції. Бо війна не принесла Тимошеві відчуття перемоги, а відкрила трагізм причетності до процесу руйнування. Тому символ ешелону, який розбивається без гальм, відображає основну ознаку суспільно-політичної ситуації, а рішення Тимоша стати машиністом - носить світоглядний характер. Рушієм вироблення власної позиції Тимоша, у розумінні О.Довженка, є дві ознаки - національність і творення соціальності, на фоні принципово важливого - повернення у своє місто і на свій завод. Але людина повертається на місце, а не в час. З того часу герой має глибоке почуття, що він робітник, події кристалізують відчуття національної приналежності, і Тиміш розуміє, що в нових умовах стане машиністом. Тобто система цінностей, з якою Тиміш пішов на першу світову війну, повинна прийти у відповідність з новими умовами. Цьому рівню самосвідомості підпорядковується зображення сприйняття героєм Софійської площі як відтворення подій, що охопили Україну, першого всеукраїнського з'їзду, страйку на Арсеналі.

На думку дисертанта, О.Довженко відобразив проблематичність

розуміння питання перемоги радянської влади в Україні: знаючи ставлення В.Леніна до України як придатку імперії, митець творить образ героя, який виходить за межі поняття триумфального прийняття змін, - для Тимоша революція пов'язана з проблемою визначення цінностей нового часу, які відображають соціальні зміни, але передбачають право визначення нації, розв'язання проблеми творення цінностей людини як складової частини нації.

У *другому розділі* - "Принципи художнього відображення взаємодії природно-національного середовища людини з формою соціальної організації (соціально-національний аспект зображення людини в кіноповісті "Земля" О.Довженка)" - досліджується особливість творення О.Довженком мистецької картини впливу соціальних процесів на життя окремого українського села і людини, яка почуває себе невід'ємною частиною всесвіту.

В ім'я істини необхідно сказати, що О.Довженко звертається до теми зображення українського села з метою показати процес колективізації як перехід до нового, без чого не існують рух і поступ. Щодо розкриття теми О.Довженком необхідно зауважити, що велика подія в житті села - прихід трактора - в розумінні митця означає необхідність осмислення змін і вироблення елементів нового розуміння світу, теми "село і місто", що в першій чверті ХХ ст. була однією з найполемічніших. Текстуальний аналіз дав можливість дисертантові визначити особливості художнього втілення теми. В цьому розділі розглядаються сюжетно-композиційні особливості твору, що детермінуються розвитком стосунків між персонажами, а тому посиленою увагою до відтворення ознак, які не тільки відмежовують позицію родини Білоконя від родини Трубенка та сільської громади, а й складають загальну картину сприйняття людиною нових соціальних змін. Елементи структурного аналізу дали можливість дисертантові визначити будову кіноповісті "Земля", яка розкриває напрями творення

образної системи. Перший, якщо можна сказати, рівень зображення, закони якого ієрархічно пов'язані з традиціями існування другого, - поле письменник конкретизує як безкрає поле; але безкрає всездозволеністю, неосяжністю масштабів чи окресленням національно-географічного поняття. Другим рівнем, який визначає середовище існування дійових осіб, а в О.Довженка то - явище планетарного значення, є село. І предметом мистецького зацікавлення є люди.

Довженкове поле - як середовище - вміщує і добро і зло, для письменника важливим є відображення цієї вічної боротьби-співіснування. Закони поля, хронотоп (М.Бахтін) не підлягають корективам. Уже всередині визначено міру часу і простору, за якою село жило завжди. Земля стає не стільки категорією фізичною, скільки ознакою наявності законів регуляції того світу.

Зображуючи прихід на село одного-єдиного трактора і обмежуючи дію у творі показом руйнування меж у полі, письменник акцентує увагу на символічності процесів, що відбулися в бутті, а далі у свідомості людей, і, зокрема, на розумінні персонажами суті соціальних змін. Важливим є творення О.Довженком етичної системи цінностей, що багато в чому визначає розвиток подій: письменник приводить глядачів (читачів) до розуміння, що ціннішим за майно і межі в полі є людське життя. У творі цей процес розкривається у двох напрямках: осмислення досвіду поколінь і виявлення ставлення героїв до конкретних подій. Тобто герої знаходять своє творче (Василь) чи руйнівне (Хома) призначення не тільки у продовженні традиційного розуміння вічних понять: землі (природи), життя і смерті, а й у прагненні досягнути нові засади соціального співжиття. Цей основний підхід О.Довженка у творенні художньої концепції людини розкривається через відображення сприйняття кожним персонажем ідеї колективізації.

У зображенні родини Опанаса Трубенка і сільської громади зміни відкривають нову якість землі і світу, змушують замислитись над розумінням життя і вічних категорій, що джерельно витікає з української філософської традиції: тому Опанас замислюється - як змінився світ і його власна хата, а селяни зупиняються у подиві і захваті перед новим - неосяжним полем без меж. Митець відтворює один з моментів осмислення світу людиною, на який звертав увагу Г.Сковорода, - коли думка складає суть людини, бо вона змушує людину хвилюватися, визначає ставлення до подій, є "владикою його¹" - зовнішнього тіла. З іншого боку, типологічно-порівняльний підхід разом з поглибленим текстуальним аналізом дав можливість дисертантові окреслити особливості Довженкового стилю, які свідчать про синтез мистецько-філософського розуміння людини в епоху Відродження (Лоренцо Валла), Шевченкового розуміння національного середовища людини і впливу соціальних змін, відтворення взаємозв'язку людини та її середовища у повісті О.Кобилянської "Земля", окремо приділяється увага системі поглядів на людину в культурно-філософській традиції Індії. Використання такого матеріалу пояснюється необхідністю розкриття пантеїстичного розуміння землі персонажами і питанням про першооснову творення та існування світу, яке митець ставить перед селянами і, зокрема, перед Опанасом Трубенком.

Для отця Герасима і родини Білоконя ідея колективізації робить проблематичним існування взагалі, бо рівень їх менталітету зводиться до межі людської віри у надприродну організацію світу і поняття межі в полі, але природним може бути питання: чи правомірно, що щастя (життя) одних здобувається ціною нещастя інших (від природи рівних

1. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. - К.: Наук. думка, 1983. - С.125.

перед Богом)? Письменник ставить перед цими героями проблему вироблення нової (відповідно до змін) картини світу і соціальних стосунків, а відтак приводить отця Герасима і родину Білоконя до усвідомлення соціального (як клас) знищення (як неминучого, так і проблематичного) і психологічної руйнації (без зображення фізичної помсти за смерть Василя). Розуміння одновимірності світу не є джерелом розвитку і творення гармонії.

З'ясування суті світосприйняття громади села не тільки протиставляє, але й об'єднує усіх дійових осіб "Землі". Тобто, чи світ мусить складатися, поставати таким, яким він є в розумінні Білоконя, і тоді мусить загинути, чи світ не має в собі істин вічних, людина є незалежною, випадковою в обставинах, і тоді суб'єктові нічого втрачати, окрім своїх ланцюгів. Навіть доводячи до граничної межі світосприйняття окремих героїв (негативних персонажів) "Землі" О.Довженко не вириває їх з того природньо-історичного циклу, який зображено у творі.

Взаємозв'язок філософії і релігії в культурі Сходу витворив пантеїзм - поняття світової душі, коли духовність стає тим єдиним цілим, що поєднує людей, дає можливість осягнути близькість через існування протилежного. Таке розуміння пов'язане з питанням, яке О.Довженко поставив у "Землі": чи Василь є тільки виконавцем гасла дня - винищення куркульства як класу; чи у творі осмислюється проблема взаємозв'язку природно-національного середовища існування людини з формою соціальної організації. Тобто, у Довженковому творі простежуються ознаки розвитку не тільки національного мистецтва і літератури, а й елементи, що відображають процес осмислення людиною навколишнього світу взагалі.

Релігійно-філософське трактування людського життя і культурно-історична традиція Сходу і Заходу співіснують у Довженковому підході до зображення людини. Події життя окремого села і людини в

цьому мікросоціумі підпорядковуються законам вічного (ідеальне начало) і скороминущого (події, явища), які співіснують в сфері транссуб'єктивного буття, взаємодоповнюючи кожен із сторін існування світу.

Відображення в мистецтві переломного періоду з історії українського села початку ХХ ст. розкриває не тільки процес творення ознак нової епохи. У "Землі" О. Довженка постає художня концепція людини і подій, зокрема, в напрямі творення образу людини, яка перебуває в постійному контакті з навколишнім і водночас не втрачає індивідуальності, зв'язку з соціальними змінами.

У розумінні О. Довженка прихід нового відображається в реалізації вибору людини: Хома Білоконь стає на шлях вбивства під тиском землі як єдиного божества, якому необхідно поклонитися; Василь же відчуває, що земля без людини не може існувати, бо вони взаємодоповнюють одна одну, і наскільки людина перебуває у природному циклі життя землі, всесвіту, настільки земля відчуває на собі перетворювальну потенцію людини. Отже, "Земля" О. Довженка у художній формі відображає систему організації всесвіту, центром якого є людина з усім комплексом культурно-історичних ознак, відчуттям природно-національного середовища, а ознакою розвитку якої є процес осмислення людиною законів об'єктивного світу.

У *третьому розділі* - "Синтез індивідуального сприйняття і загальнолюдського досвіду в "Україні в огні" та "Повісті полум'яних літ" - досліджуються особливості Довженкового розуміння людини в прдіях, які визначають не тільки здатність до самозбереження, а й творять причетність до історії та людства. Висвітлення дисертантом умов соціально-політичного і культурно-естетичного розвитку 40-х років було необхідним для розкриття джерел розуміння війни, осмислення причин появи та існування цього явища. На думку дисертанта, обрані для

аналізу кіноповісті відображають дві манери зображення подій: опісову та документальну. Кожна з них зумовлює своєрідну сюжетно-композиційну та образну будову творів. Якщо в "Україні в огні" охоплення подій визначається розвитком образів родини Лавріна Запорожця, то в "Повісті полум'яних літ" образи Орлюка та Уляни стають частиною подій. Загалом, ці два принципи дозволяють письменнику уникнути схематизму відображення людського сприйняття Великої Вітчизняної війни. Розуміння динаміки не тільки позитивного порядку, а і негативного прояву подій ставить перед О.Довженком проблему пошуку методів зображення героїв. Автор дослідження розкриває Довженкове розуміння людини в різнобічних зв'язках з подіями, сукупності філософських, історичних, моральних характеристик. Перше, що визначає предмет зображення і спосіб оповіді в "Україні в огні", це - своєрідна камертонізація часу і простору. Перехрещення двох параметрів на початку твору, коли родина Запорожця збирається біля хати і з того моменту входить у війну, - створює часово-конкретну площину розвитку образів. Тобто події проходять крізь давній український рід і сприйняття кожного з родини. Взаємодія двох названих параметрів, на думку дисертанта, відображає процесуальність, перебіг, масштабність подій, а з іншого боку - авторську оцінку явищ через систему поглядів героїв.

У цьому розділі реферованої роботи простежується процес творення О.Довженком образу народу-героя шляхом художнього відображення змін у людському сприйнятті середини ХХ ст. На основі текстуального аналізу дисертант визначає особливості образотворення, розглядає сюжетно-композиційну будову кіноповістей у зв'язку з розвитком хронотопу головних героїв. Для митця важливим є не тільки відображення героїзму воїнів через гіперболізацію рис характеру, а й розкриття усвідомлення персонажами необхідності збереження людського під час війни. Тому в "Україні в огні" події набувають

своєрідного значення в розумінні кожного з героїв: Лаврін Запорожець сприймає війну як протиприродне явище для цілого народу, для нього індивідуальне відходить на другий план - він згоджується бути старостою, знаючи, що від нього можуть відмовитись сини, але усвідомлює, що двобій із Забродою означає не тільки важливість особистої перемоги, а й підтверджує незнищенність народу. Образом Романа Запорожця, як і Івана Орлюка з "Повісті полум'яних літ" розкривається процес набуття досвіду трудівника на полі битви: митець підкреслює, що людина не стає знаряддям війни, в ментальності героїв перехрещується історія України та історія ХХ століття - і в цьому необхідність переплетення довоєнного життя з буднями війни.

Поєднання двох часових шарів - довоєнного життя і війни, а також використання традицій українського епосу - дало можливість О. Довженку розкрити багатогранність образу Івана Орлюка з "Повісті полум'яних літ". Образ Івана Орлюка-воїна стає зрозумілим через образ Івана Орлюка-сіяча. Послідовно зіставляючи сюжетну лінію розвитку образу Орлюка з долею народу, О. Довженко малює узагальнену картину подій, витьорює складний і багатогранний характер людини з конкретного матеріалу, як літописець, не відділяючи документальності від процесу омилення героєм подій. Образами Олесі та Христі з "України в огні", Уляни з "Повісті полум'яних літ" О. Довженко відображає особливість не лише загальнолюдського, а й специфічно жіночого сприйняття подій, а також підкреслює необхідність осмислення наслідків Великої Вітчизняної війни і як війни світової. Поєднанням різноплановості зображення письменник творить психологічну картину світорозуміння Олесі, коли індивідуальне сприйняття єднає героя з традицією народу в момент складних випробувань. Митець не робить з Олесі солдата, який би воював у одній частині з Кравчиною, що дало б можливість розбудувати лінії героїв. Єдина Олесина зброя - це страждання і віра, що складають

індивідуальний рівень образу і творять символ незнищенності. Попри всю зовнішню патетику епізоди з початку (зустріч Олесі з Кравчиною) і фіналу "України в огні" відіграють важливу роль у творенні О.Довженком образу з відсутністю межі між індивідуально-узагальненим і символічним. У цьому розділі реферованої роботи на підставі текстуального аналізу кіноповістей і, зокрема, дослідженні розвитку образів Олесі та Христі, дисертант ставить під сумнів точку зору М.Топера, що жіночі образи в книгах про Велику Вітчизняну війну частіше грають службову роль, ніж реальну. На думку дисертанта, зображення жінки О.Довженком віддзеркалює долю України, про що свідчать також оповідання та щоденникові записи митця. Моральний релятивізм не стає критерієм вироблення оцінки і детермінантою вчинків для Христі та Олесі з "Повісті полум'яних літ" та Уляни з "України в огні", вони не прості свідки і суб'єкти подій - в Довженковому розумінні на них покладено рівновеликий з іншими героями тягар війни.

Дисертант звертає увагу на відкриття письменником важливих проблем в українській літературі ХХ ст.: потребу мистецького осмислення негативного досвіду війни і ставлення до жертв війни. Зіткнення різних тенденцій розвитку явищ, які ставлять людину в ситуацію вибору, як Павла Хутірного, і вона піддається тиску обставин, втрачає цільність системи поглядів на світ, відображає розуміння О.Довженком складності змін у світовідчутті людини.

Письменник відтворює процес переоцінки тих понять, що були атрибутами побудови соціального ладу в довоєнне десятиліття і набрали іншого відтінку в роки війни: воля до життя, вміння долати неможливе - смерть, але разом з тим зображення втрати взаємозв'язку з родиною, народом. Тобто для митця людина постає не тільки щасливим переможцем, а й відчуває необхідність визначення системи морально-етичних цінностей на індивідуальному рівні та співвідношення з

суспільним.

У *"Висновках"* зазначається, що концептуальний підхід до зображення людини є результатом глибокого осмислення О.Довженком подій першої половини ХХ ст. крізь сприйняття людини.

Мистецьке зображення пошуку людиною своєї суті в конкретно-історичному періоді 20-х р.р. ХХ ст. розкриває Довженкове розуміння проблеми творення естетичних цінностей як принципового чинника освоєння об'єктивного світу у *"Звенигорі"*. Письменник зображує процес оформлення національної самосвідомості у період соціальних бур та революцій. Формування ціннісних орієнтирів людини нового часу в *"Арсеналі"* відображає апологічне ставлення письменника до реформаторських ідей більшовизму.

Відображення у *"Землі"* взаємозв'язку між людиною і національно-культурним середовищем як необхідної частини творення цінностей соціального співжиття 30-х р.р. ХХ ст. набуває проблематичного звучання щодо реалій тоталітарного суспільства і його ставлення до людини. Пантеїстичне відчуття землі не стає єдиним джерелом творення стосунків між людьми, а підкреслює протидію Довженкового таланту тискові епохи.

Розкриття образу українського народу - носія прометеївської сили протистояння руйнівній дії Великої Вітчизняної війни і, зокрема, людини, яка йде шляхом осмислення подій середини ХХ ст., відображає синтез О.Довженком виражальних засобів, підпорядкованих методу творення картини світовідчуття людини. Показ складності процесів загальноісторичних, в яких людина зберігає внутрішню цільність, і виведення на перший план національних і загальнолюдських цінностей поєднується з увагою митця до негативного досвіду війни.

Отже, художня концепція людини в кіноповістях О.Довженка розкривається через відображення світосприйняття особистості, рівня

національної самосвідомості, багатства духовної традиції, розуміння гармонії соціальних стосунків.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. До проблеми творення героїчного характеру в оповіданнях О.Довженка періоду Великої Вітчизняної війни. // Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства. Зб. наукових праць. - К.: УМК ВО, 1991. - С.69-72.

2. Шевченківські традиції в творчості О.Довженка (на матеріалі кіноповісті "Земля") // Сучасні проблеми філології: Тематичний збірник наукових праць. - К.: ІСДО, 1993. - С.53-57.

3. За законами Всесвіту.// Кур'єр ЮНЕСКО. - 1994, вересень-жовтень. - С. 56-57.

4. Шевченківські традиції в творчості О.Довженка (на матеріалі кіноповісті "Земля") . Тези доповіді.// Зб. наукових праць викладачів і аспірантів. 175-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка присвячується. - К.: КДУ, 1989. - С.18-19.

Аннотация

Касьянова С.П. Принципы и средства художественного воплощения концепции человека в киноповестях "Звенигора", "Арсенал", "Земля", "Украина в огне", "Повесть пламенных лет" А.Довженко.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01. - украинская литература, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1995.

Защищается рукопись, в которой исследуются киноповести "Звенигора", "Арсенал", "Повесть пламенных лет", "Украина в огне" А.Довженко с точки зрения особенностей воплощения художественной концепции человека. В работе осмыслено отражение А.Довженком динамики картины мироощущения человека первой половины XX ст.

Рассматриваются ценностные ориентации человека, обусловленные социальными процессами начала XX ст. взаимосвязь между традиционным восприятием мира, среды обитания и влиянием новых условий организации жизни в 30-е годы, синтез индивидуального восприятия и общечеловеческого понимания событий во время Великой Отечественной войны.

В диссертации затрагиваются принципиальные вопросы художественного осмысления человека в контексте украинской культурно-философской традиции, в культуре Востока и цивилизации Запада.

SUMMARY

Kasianova S.P. Principles and Means of Artistic Realization of Human Concept in O.Dovzhenko's Filmstories : "Zvenygora", "Arsenal", "Zemlya", "Povist' Polumyanykh Lit", "Ukraina v Ognj".

The dissertation is for obtaining scientific degree of a candidate of philological sciences in the field 10.01.01. - Ukrainian literature, Taras Shevchenko University, Kiev, 1995.

The dissertation manuscript is presentet for the defence, where filmstories "Zvenygora", "Arsenal", "Zemlya", "Povist' Polumyanykh Lit", "Ukraina v Ognj" by O.Dovzhenko are investigated from the point of view of peculiarities of human concept artistic relization. Withim the frameworks of the investigation reflection by O.Dovzhenko of dynamics picture of human world perception o: the first half of the XXth. century is interpreted .

Human values orientations, caused by social processes of the begining of the XXth. century, interrelation between traditional perception of the world, environment and new conditions influence of the life organization in the 30-s, individual perception synthesis and national understanding of the events during the Great Patriotic War are considered.

In the thesis principal questions of human understanding within the context of the Ukrainian cultural-philosophical tradition comprehension in culture of the East and civilization of the West are touched.

Ключові слова: ментальність, національний характер, художня картина світу, національна самосвідомість.

Підписано до друку 06.12.1995р. Об'єм 1,2. Формат 60x84 1/16
Друк офсетний. Тир. 100пр. Зам. 316. Безплатно.
ДOD УДПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AV 33.985